

KATICA JURČEVIĆ - OZANA RAMLJAK - ZLATKO HASANBEGOVIĆ (ur.), *Hrvatska i Turska. Povijesno-kulturni pregled, Srednja Europa* - Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2016., 136 str.

U izdanju Srednje Europe izašlo je još jedno vrijedno djelo koje će zaokupiti pažnju svih onih koji proučavaju, ili ih na bilo koji drugi način zanima prošlost Hrvatske u osmanskome razdoblju i tragove koje je to razdoblje ostavilo u povijesnom, kulturnom i gospodarskom pogledu. Zbornik na jednom mjestu okuplja istraživanja znanstvenika različitih profila koji donose zanimljive i poučne uratke o hrvatsko-turskim odnosima u prošlosti, ali i sadašnjosti, predstavljajući nam svo bogatstvo kulturno-povijesne prošlosti i osmanskoga naslijeđa. Zamisao o objavljivanju jednoga ovakvog zbornika nastala je, kako to u predgovoru i sami urednici ističu, "na tragu odnosa dviju prijateljskih zemalja, Hrvatske i Turske, i njihove isprepletane povijesti koja može poslužiti oblikovanju zajedničkih, kulturnih, gospodarskih i političkih ciljeva u budućnosti". U zborniku je predstavljeno deset radova od kojih su neki djelomično ili u cijelosti već objavljeni u drugim publikacijama, ali ima i sasvim novih članaka koji su nastali za potrebe ovdje predstavljenoga zbornika. Svaki je članak na kraju upotpunjen popisom korištenih izvora i literature.

Zbornik otvara članak Nenada Moaćanina u kojemu autor daje pregled povijesne interakcije hrvatsko-turskih odnosa. U radu je obuhvaćeno razdoblje od prvih turskih provala do kraja 18. st. gdje se prati uspon i slabljenje Osmanskoga Carstva, kao i promjene koje je stoljeće i pol osmanske vladavine ostavilo na prostorima današnje Republike Hrvatske. U radu se daje i osvrt na prostor Turske Hrvatske, a u pojedinim dijelovima i na Bosanski ejalet u cijelosti. Tijekom osmanske vladavine na prostorima današnje Republike Hrvatske nije došlo do utemeljenja posve novih gradova izuzev Petrinje, dok su neka naselja kao Hrvace, Nijemci, Lužani dobili naziv kasabe. Smjena gospodara utjecala je i na izgled gradova posebno onih koji su imali ulogu vojnih, gospodarskih, prometnih i upravnih središta a koja su doživjela i kvantitativni rast, velikim dijelom i zbog toga što su bili središta raznovrsnih obrta i trgovine. Autor se bavi i demografskom problematikom utvrđujući da je zbog iseljavanja i pustošenja gubitak stanovništva nemoguće ustvrditi. Osmanlije su nakon stabilizacije granice sredinom 16. st. prilično uspješni nadoknaditi štetu nastalu zbog ratova

i pustošenja. Unatoč stoljetnim kontaktima turska zemlja i narod su sve donedavno bili gotovo nepoznati većini Hrvata, uglavnom zbog "turkofobije" koja je bila prisutna kako u krugu viših društvenih slojeva, uz rijetke iznimke, tako i u širim slojevima naroda. Osim turkofobije bilo je i suprotnih stavova, što je sve bilo nuspojava "kompliciranog procesa oblikovanja modernoga hrvatskog identiteta".

Vesna Miović donosi prikaz dubrovačko-turskih odnosa. Zbog svojih političkih i gospodarskih interesa Osmanlije su Dubrovčanima ostavili slobodu, što su dokumentirali međudržavnim ugovorom (*ahdnama*). Dubrovčani Osmanlijama nisu predstavljali smetnju, a njihove političke i trgovačke veze sa zapadnim zemljama mogli su iskoristiti za svoje interese. S druge pak strane, Dubrovačka je Republika stoljećima morala neprekidno uvjeravati i Istok i Zapad o nužnosti svoga postojanja. U radu se prezentiraju i naputci Senata poklisarima o njihovom ponašanju i predstavljanju Republike na Porti, kao i vještine kojima su se služili pojedini poklisari kako bi stekli naklonost osmanskih dužnosnika ili izmolili od njih određene usluge i povlastice. S tim u svezi Dubrovčani su se služili i darovima sultanima, što je bila uobičajena praksa u diplomatskim odnosima, ali su oni išli i korak dalje proučavajući želje i sklonosti osmanskih dostojanstvenika kako bi stekli njihovu posebnu naklonost, te su ih u skladu s tim dodatno darivali. Čak su dobivali i precizne narudžbe za darove koje su Dubrovčani na svaki način nastojali nabaviti. Mnogi su dostojanstvenici 16. st. od njih naručivali skupocjene tkanine, u čemu su najzahtjevniji kupci i naručitelji bili veliki vezir Rustem-paša i sultanija Mihrimah, njegova supruga. Dubrovčani su bili i vrsni obavještajci koji su na sjednicama Senata razmatrali koje informacije proslijediti Osmanlijama, ali su u isto vrijeme prikupljali i pisali o svim novostima o osmanskome svijetu i te podatke slali kršćanskim vladarima. Obje strane znale su za njihovu dvostruku igru, ali zbog koristi koje su imali od dobivenih informacija, protiv Dubrovčana nisu poduzimane ozbiljnije mjere. Zbog svih poslova i kontakata Dubrovčanima je trebao i prevoditelj - dragoman, a najbolji izbor za to bio je domaći čovjek. Stoga su već u 16. st. počeli tražiti dubrovačke mladiće spremne za studij osmanskoga jezika, kako bi ih osposobili za dragomansku službu. Do 18. st. studij osmanskoga jezika bio je dobro uhodan i iznjedrio je pouzdane i sposobne prevoditelje i diplomate. Neki od njih bili su i konzuli u Istanbulu.

Slijede tri priloga Zlatka Karača u kojima autor daje pregled turško-islamske umjetnosti, arhitekture i graditeljstva nastalih tijekom

osmanskoga razdoblja na okupiranim dijelovima Hrvatske. Sva tri priloga pripremljena su na temelju ranije objavljene autorove studije *Tursko-islamska arhitektura i umjetnost*. U prvom članku koji prikazuje tursko-islamsku umjetnost i umjetnički obrt, autor prvo daje povijesni i stilski okvir osmanskoga razdoblja nakon čega prelazi na umjetnost obrade kamena. Tu se u prvom redu bavi grobnim nišama čiji se najkvalitetniji primjerci nalaze u muzejskim zbirkama Požege, Vukovara, Iloka, Broda, Đakova i dr. gradova, zatim epigrafikom, štukaturom, nakon čega slijedi umjetnost keramike, stakla, tekstila, metala, knjige. U drugom prilogu o tursko-islamskoj arhitekturi i graditeljstvu predstavljene su vjerske građevine, stambene zgrade čijih očuvanih primjeraka zbog nesolidne gradnje danas gotovo i nema u Hrvatskoj, zatim utvrde, karavansaraji, magaze i drugi objekti koje je osmanska vlast podizala kako za svoje tako i za potrebe stanovništva. Iako su sva veća mjesta imala razvijene trgovačko-zanatske čaršije, ipak na prostoru Hrvatske, barem koliko je poznato, nije bilo nijednoga velikog *bezistana* i *bazara*. Treći prilog o tursko-islamskom urbanizmu obrađuje promjene u statusu naselja koje su nastale kao posljedice osmanskih osvajanja, urbanu strukturu gradova, njihovu veličinu, tursku urbanu toponomiju. Prva dva članka upotpunjena su odabranim priložima islamske umjetnosti i osmanske arhitekture. Prvi prilog opisuje iluminarnu rukopisnu knjigu s kraja 16. st., dok drugi detaljnije obrađuje Ibrahim-pašinu džamiju u Đakovu, koja je u prvoj polovici 18. st. prenamijenjena u crkvu. Danas je to crkva Svih Svetih. Materijalnih ostataka osmanskoga naslijeđa u Hrvatskoj danas je veoma malo. Nakon konačnoga oslobođenja hrvatskih prostora od Turaka i njihova povlačenja, došlo je do svjesnoga i nesvjesnoga uništavanja svega što je na bilo koji način podsjećalo na osmansku prošlost. Uspomene na razdoblje osmanske vladavine bile su previše bolne, stoga i ne čudi što je velik broj džamija i drugih objekata najvećim dijelom razoren ili prenamijenjen u druge svrhe već u prvim godinama kršćanske *reconquiste* i kasnije, dok su neke građevine jednostavno prepuštene zubu vremenu.

Ekrem Čaušević donosi prilog o prvom rječniku turcizama u povijesti turkologije kojega je napisao Miloš Mandić, a objavljen je u Sarajevu 1881. pod naslovom *Turcizmi u Bosni* u izdanju Zemaljske tiskare, odnosno Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine. Njegova osnovna namjena bila je olakšati komunikaciju između stranaca i domaćih ljudi. Koliko je jedna takva knjižica bila potrebna navodi i sam autor rječnika koji na jednom mjestu kaže kako je "u kratko vrijeme bila razgrabljena tako, da je danas u nijednoj knjižari ne možeš dobiti".

Naime, nakon austrougarske okupacije 1878. mnogi austrougarski činovnici hrvatskoga podrijetla slani su u službu u Bosnu i Hercegovinu, ali isto tako i trgovci, obrtnici i poslovni ljudi koji su vjerojatno imali problema u komunikaciji s mjesnim stanovništvom koje je turcizme tada, jednako kao i danas, često koristilo u svakodnevnome jeziku. Stoga i ne čudi objavljivanje rječnika turcizama samo tri godine nakon okupacije BiH. Ubrzo je uslijedilo i drugo prošireno izdanje naslova *Tumač turskim, arapskim i perzijskim riječima koje narod u Bosni i Hercegovini upotrebljuje*. I drugo je izdanje, jednako kao i prvo, bilo namijenjeno strancima. Čaušević donosi i pojedinosti o životu Miloša Mandića, koji je bio temeljito obrazovan i govorio nekoliko jezika, između ostalih i turski. Tri godine nakon prvoga Mandićeva rječnika u Beogradu je objavljen još jedan, čiji je autor Đorđe Popović. Čaušević uspoređuje dva rječnika i primjećuje da je potonji i osim vrijedne filološke građe koju donosi ipak prepun netočnih i proizvoljnih etimoloških tumačenja. To je vjerojatno razlog zbog kojega kasniji autori rječnika turcizama, jednako kao i sam Popović, u bibliografijama redovito navode Mandićev rječnik kao jedan od relevantnih. Rad je obogaćen i jednom tabelom koja slikovito pokazuje način na koji je Mandić strukturirao svoj rječnik.

Autorski dvojac Neven Ušumović i Ekrem Čaušević bave se turskom književnošću u hrvatskim prijevodima u razdoblju od 1990. do 2013. godine. Nakon proglašenja hrvatske neovisnosti, kada se zbog traženja međunarodne podrške Hrvatska pokušala približiti između ostalih zemalja i Turskoj, kako na političkom, tako i na kulturnom i gospodarskom planu, uspostavljeni su prijateljski odnosi dviju zemalja i naroda. To je rezultiralo i osnivanjem katedre za turkologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu čime su stvoreni preduvjeti za "institucionalno bavljenje turskim jezikom, kulturom i književnošću te za školovanje hrvatskih turkologa i prevoditelja". Ipak, veće zanimanje za tursku književnost i film pojavit će se tek jedno desetljeće nakon osnutka katedre, a posebno velik interes šire publike za Turke i tursku kulturu javlja se od jeseni 2010. godine televizijskim emitiranjem turskih sapunica. Autori daju i pregled nakladničkog tržišta i prevodilaštva te statistiku i žanrovsku podjelu prijevoda turske književnosti na hrvatski jezik. Također je dat i kratak osvrt na prijevode hrvatskih autora na turski jezik. Baveći se prijevodima s turskoga na hrvatski autori se posebno osvrću na radne uvjete i obuku prevoditelja, kojih je u Hrvatskoj relativno malo. Prijevodi turske beletristike u početku su izlazili u izdanju dviju nakladničkih kuća, Vuković & Runjić i Hena com, a posljednjih godina pridružuju im

se i druge nakladničke kuće. Njihovi prijevodi mogu se naći u svim knjižnicama diljem Hrvatske, a u promociji i predstavljanju knjiga važnu ulogu imaju zagrebački sajam *Interliber* te sajam u Puli *Sa(n)jam knjige*. Najčitaniji turski autor prošloga desetljeća u zagrebačkim knjižnicama je Orhan Pamuk, a njegova knjiga *Zovem se Crvena* najprodavaniji hrvatski prijevod. Uz njega, vrlo su popularna i djela spisateljice Elif Şafak, koja se po popularnosti i broju prevedenih knjiga približava Pamuku. U članku su dati i tabelarni prikazi knjiga turskih autora u Hrvatskoj od 1991. do 2013. te tabela prijevoda turskih autora u časopisima od 1994. do 2006. Na kraju članka je dodatak s bibliografijom prijevoda turskih autora na hrvatski od 1989. do 2013. i bibliografijom prijevoda hrvatskih autora na turski jezik.

Slijedi članak Janje Kovač koja se bavi Alkom, viteškim turnirom čiji korijenu sežu u 1715. godinu kada su Turci ponovo pokušali osvojiti Sinj, povijesno središte Cetinske krajine i važan grad na mletačkoj granici i putu prema dalmatinskoj obali. Opkoljeni branitelji Sinja uspješno su odolijevali nadmoćnijoj osmanskoj vojsci. Iako brojčano nadmoćni i u prednosti, Osmanlije su se iznenada povukli i prešavši rijeku Cetinu vratili u Bosnu. Njihov bijeg ostao je nerazjašnjen, a uspješna obrana Sinja pripisivana je pomoći Blažene Djevice Marije. Sinjani su odlučili sačuvati uspomenu na junačku pobjedu pa se pretpostavlja da je tada zaključeno da se na 15. kolovoza, dan oslobođenja Sinja [i na dan kada se slavi svetkovina Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo], održava Alka. Autorica opisuje detaljan tijek natjecanja, kao i ukorijenjenost u regiju i tradiciju. Alka se kroza stoljeća održavala u različito vrijeme tijekom godine, ponekad i dva puta godišnje. Danas se održava u prvoj trećini kolovoza. Od 1991. Alki su prisustvovali svi dosadašnji predsjednici Republike Hrvatske, a 2012. prvi put je prisustvovao i veleposlanik Republike Turske u Hrvatskoj Burak Özügergin. Zbog stoljeća i pol osmanske vladavine i utjecaja, u Alki su prisutni i mnogi osmanski elementi poput naziva pojedinih alkarskih časnika, dijelova njihove odjeće te opreme i ukrasa koji su turskoga podrijetla. Od 16. studenoga 2010. Alka se nalazi na popisu UNESCO-ove *Reprezentativne liste nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*. Osim Alke, pravoga viteškog turnira, održavaju se i dječje alke koje u velikoj mjeri pridonose prenošenju značaja i vrijednosti igre.

O povijesti znanstvene i kulturne suradnje Hrvatske i Republike Turske piše Anđelko Vlašić. Prvi ugovori o međusobnoj suradnji dviju zemalja potpisani su već 1996., a tijekom sljedećih nekoliko

godina uslijedilo je potpisivanje više međudržavnih sporazuma koji su imali za cilj unaprjeđenje znanstvene i kulturne suradnje. Program suradnje između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Turske najnoviji je znanstveno-kulturni sporazum potpisan 2014., u kojemu je posebna pozornost posvećena budućoj suradnji na obnovi zajedničke kulturne baštine. Programom je dogovorena i razmjena stručnjaka dviju zemalja u obnovi kulturne baštine te poticanje razmjene izložbi tradicijske umjetnosti i kulture te drugih vidova suradnje, čime je unaprijeđena dotadašnja kulturna suradnja i stvoren okvir za razvoj njezinih novih oblika. Zajednička hrvatsko-turska suradnja na promicanju Katedre za turkologiju u Zagrebu, osnovane 1994. na poticaj profesora zagrebačkog Filozofskog fakulteta, rezultirala je izrastanjem zagrebačke turkologije u respektabilan studij i turkološki centar u kojemu su 2007. i 2008. održana dva međunarodna turkološka kongresa. Dvije zemlje zajednički surađuju i na projektu digitalizacije orijentalne građe u Hrvatskoj, u prvom redu zbirke Arhiva HAZU, koja je jedna od najvrjednijih u jugoistočnoj Europi, zatim Orijentalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te rukopisa Hrvatskoga državnog arhiva. Osim toga, u Hrvatskoj postoje i djeluju četiri udruge za poticanje razvoja prijateljskih hrvatsko-turskih odnosa u Zagrebu, Rijeci, Osijeku i Splitu.

Zbornik zaključuje rad Ane Malnar, koja piše o stoljetnim odnosima dviju zemalja ističući njihovu višestoljetnu neprekidnu interakciju koja je u hrvatskom društvu rezultirala prihvaćanjem mnogih turskih navika od jezika, kulture pa do sličnosti u prehrani. Političke promjene na europskoj sceni početkom 20. st. djelovale su na smanjenje turskoga utjecaja na prostoru jugoistočne Europe, ali već krajem istoga stoljeća dolazi do novih promjena kojima će uloga Turske na prostoru bivše Jugoslavije dobiti novi značaj. Rat koji je pratio proces raspada Jugoslavije 90-ih godina 20. st. otvorio je novi prostor za diplomatski, politički i gospodarski povratak Turske na prostor jugoistočne Europe, koja je svim zemljama zahvaćenima ratom, pa tako i Hrvatskoj, davala podršku u kretanju prema euroatlantskim integracijama. Iste godine kada je Republika Turska priznala neovisnost Republike Hrvatske (1992.) uspostavljeni su i diplomatski odnosi dviju zemalja. Od 2002. kada je na vlast u Turskoj došla umjereni islamistička *Stranka pravde i razvoja* te djelovanjem predsjednika vlade Recepta Tayyipa Erdoğana, Turska uvodi političke i društvene promjene praćene snažim gospodarskim razvojem. Odnosi Hrvatske i Turske obuhvaćaju razne vidove političke, gospodarske, vojne i kulturne suradnje i uobičajeno se ocjenjuju kao dobrim i prijateljskim.

Slijedi kraće predstavljanja autora i urednika, a na samom kraju su prilozi uz tekst Zlatka Karača o umjetnosti, arhitekturi i urbanizmu. Doneseno je dvadesetak ilustracija koje prikazuju sačuvane ostatke orijentalne keramike, različite vrste naoružanja, građevne ostatke starih džamija ili drugih objekata poput česme, čardaka, kula, te prikaze hrvatskih gradova za vrijeme turskog gospodstva (najveći broj priloga je iz 16. st.).

Premda su neki od radova djelomično ili u cijelosti ranije objavljeni, to ne umanjuje vrijednost zbornika i njegov doprinos u proučavanju kulturno-povijesne prošlosti i osmanskoga naslijeđa u Hrvatskoj. Zbornik predstavlja svojevrsan mozaik raznovrsnih tema koje nam na najbolji način predočuju složenost odnosa u prošlosti dviju sada prijateljskih zemalja, a namijenjen je ne samo znanstvenoj javnosti nego i širem čitateljstvu. Prošlost ne možemo mijenjati, ali možemo i moramo stvarati čvrste temelje za zajedničku budućnost na svim poljima, znanstvenom, gospodarskom, kulturnom, ali i političkom. Za kraj prenosimo riječi koje je prvi službeni turski predstavnik na Sinjskoj alci Burak Özügergin izrekao 2012. godine. "Danas možemo obilježavati stvari koje su se dogodile u prošlosti i pronaći utjehu u ogromnim pozitivnim promjenama koje se događaju kada se nacije kreću od rata prema miru. Danas možemo njegovati naslijeđenu baštinu i unaprijediti kulturne aspekte koji naše narode čine snažnijim te ih istodobno povezuju, umjesto da njima naglašavamo razlike. Drugim riječima, povijest trebamo staviti u službu prijateljstva među narodima, a ne biti zatočenicima povijesti."

Dijana Pinjuh